Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 34

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

RAQAMLI PLATFORMALAR TURISTIK MAJMUALARDA DAM OLISH VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH MEXANIZMI SIFATIDA

Hasanjon Sayfiddin o‘g‘li Sirojiddinov[a,*], Mahliyoxon Mashrabjon qizi Mahmudova[b], Mumtozmahal Farhod qizi Maqsudova[b]

[a] *Farg‘ona davlat universiteti, Turizm va menejment kafedrasi o‘qituvchisi*
[b] *Farg‘ona davlat universiteti, Turizm va mehmondo‘stlik yo‘nalishi, 1-kurs talabasi*
✉ s.hasanjon.2002@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada turistik majmualarni raqamli platformalar asosida boshqarish masalasi fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari, xususan dam olish va madaniy hayotda ishtirok etish huquqlarini amalda ta’minlash nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt, BMT Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar qo‘mitasining 21-sonli umumiy sharhi hamda O‘zbekiston Respublikasining “Turizm to‘g‘risida”gi Qonuni qoidalari turistik majmualarning raqamli yetukligi bilan bog‘lanadi. Muallif tomonidan ishlab chiqilgan to‘rt bosqichli (0–3) raqamli yetuklik tasnifi huquqlardan foydalanish mezonlari bilan qiyoslanadi, texnologiya qabul qilishning TOE modeli esa “subyektlararo” to‘rtinchi o‘lchov bilan kengaytiriladi. Raqamli platformalar dam olish xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini kengaytirishi bilan birga, raqamli tafovut orqali yangi tengsizlik manbaiga aylanishi mumkinligi asoslanadi. Ish nazariy-uslubiy xarakterga ega bo‘lib, yangi empirik natijalar taqdim etilmaydi.

Kalit so‘zlar

dam olish huquqi, madaniy hayotda ishtirok etish huquqi, turistik majmua, raqamli platforma, raqamli yetuklik, raqamli tafovut, TOE modeli, inklyuziv turizm.

DOI: 10.5281/zenodo.23533531

Kirish. Dam olish va bo‘sh vaqt huquqi xalqaro huquqda inson huquqlarining mustaqil tarkibiy qismi sifatida e’tirof etilgan. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 24-moddasi har kimning dam olish va bo‘sh vaqtga, shu jumladan mehnat kunining oqilona cheklanishi va haq to‘lanadigan davriy ta’tilga bo‘lgan huquqini mustahkamlaydi, 27-moddasi esa jamiyatning madaniy hayotida erkin ishtirok etish huquqini belgilaydi [1]. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 7-moddasi (d) bandi va 15-moddasi 1-qismi (a) bandi ushbu qoidalarni ishtirokchi davlatlar zimmasidagi majburiyat darajasiga ko‘taradi [2].

Turizm bu huquqlarning eng yaqqol amaliy shakllaridan biridir. Milliy qonunchilikda ham bu huquqlar turizm sohasiga tatbiq etilgan: “Turizm to‘g‘risida”gi Qonunning 6-moddasi davlat siyosatining yo‘nalishlari qatorida sayohat chog‘ida fuqarolarning dam olish va erkin harakatlanish huquqlarini ta’minlash, nogironligi bo‘lgan shaxslar va aholining kam ta’minlangan qatlamlari uchun turizm sharoitlarini yaratish hamda ilg‘or axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishni rag‘batlantirishni nazarda tutadi [3].

So‘nggi yillarda bu huquqlarni amalga oshirish vositasi tubdan o‘zgardi. Joy band qilish, narxlarni sol-

ishtirish, to‘lov, xizmat sifatini baholash va hatto madaniy obyektlar haqidagi ma’lumotni olish tobora raqamli platformalar orqali kechmoqda. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi ham iqtisodiyot tarmoqlari, jumladan turizmni raqamlashtirishni ustuvor vazifa sifatida belgilagan [4]. Natijada huquqning formal mavjudligi bilan undan real foydalanish imkoniyati o‘rtasida yangi vositachi bo‘g‘in paydo bo‘ldi: turistik majmuaning raqamli yetukligi.

Maqolaning maqsadi turistik majmualarni raqamli platformalar asosida boshqarishni fuqarolarning dam olish va madaniy hayotda ishtirok etish huquqlarini ta’minlash mexanizmi sifatida nazariy jihatdan asoslash va uni baholash uchun konseptual vosita taklif etishdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-huquqiy tahlil, tizimli yondashuv, umumlashtirish va konseptual modellashtirish usullari qo‘llanildi. Maqola muallifning Farg‘ona viloyatidagi turistik majmualarni raqamli boshqarish bo‘yicha dissertatsiya tadqiqotining nazariy qismiga asoslanadi; unda so‘rovnoma yoki statistik tahlil natijalari keltirilmaydi, ular tadqiqotning keyingi bosqichida tekshiriladi.

Adabiyotlar tahlili. Huquqiy yondashuv nuqtai nazaridan eng muhim manba BMT Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar qo‘mitasining 21-sonli umumiy sharhidir. Unda madaniy hayotda ishtirok etish huquqini to‘liq amalga oshirish uchun zarur shartlar sifatida mavjudlik (availability), foydalanish imkoniyati (accessibility), maqbullik (acceptability), moslashuvchanlik (adaptability) va muvofiqlik (appropriateness) mezonlari ko‘rsatilgan [5]. Foydalanish imkoniyati jismoniy, iqtisodiy va axborot jihatlarini o‘z ichiga oladi. Aynan axborot va iqtisodiy foydalanish imkoniyati bugungi kunda raqamli kanallar orqali shakllanayotgani bu mezonlarni turizm boshqaruviga tatbiq etishga asos beradi.

Turizm menejmenti adabiyotida axborot texnologiyalarining roli uzoq vaqtdan beri o‘rganib kelinadi. D. Buhalis va R. Law internetning paydo bo‘lishi turistik xizmatlarni taqsimlash va iste’molchi xulq-atvorini qanday o‘zgartirganini tizimli tahlil qilgan [6]. Raqamli platforma esa faqat texnik vosita emas, balki xizmatdan kim va qanday shartlarda foydalanishini belgilovchi institutsional qoidalar majmuidir.

Raqamli texnologiyalarni tashkilot darajasida qabul qilish omillarini tushuntirishda L. Tornatzky va M. Fleischerning TOE modeli keng qo‘llaniladi [7]. TOE modeli innovatsiyani joriy etishni texnologik, tashkiliy va tashqi muhit omillari orqali tushuntiradi. Biroq bu model turistik majmua kabi ko‘plab mustaqil subyektlar (mehmonxona, ovqatlanish, transport, ekskursiya, madaniy obyekt) bir xizmat zanjirini tashkil etadigan tizimlarda subyektlar o‘rtasidagi muvofiqlashuvni alohida o‘lchov sifatida ajratmaydi.

Ijtimoiy jihatdan muhim yo‘nalish raqamli tafovut nazariyasidir. J. van Dijk raqamli tafovutni faqat texnikaga ega bo‘lish-bo‘lmaslik bilan emas, balki ko‘nikma, foydalanish va natijalardagi tengsizlik bilan izohlaydi [8]. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, turizmni raqamlashtirish va iqtisodiy-ijtimoiy huquqlar masalalari odatda alohida o‘rganiladi; ularni turistik majmua boshqaruvi darajasida bog‘lovchi tahliliy vosita yetishmaydi. Ushbu maqola shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Natija va muhokama. Tahlil natijasida turistik majmualarni raqamli platformalar asosida boshqarish uch darajada huquqlarni ta’minlash mexanizmi sifatida namoyon bo‘lishi aniqlandi. Birinchidan, axborot darajasida platforma xizmatlar, narxlar, sharoitlar va madaniy obyektlar haqidagi ma’lumotni ochiq qiladi; bu 21-sonli umumiy sharhdagi axborot jihatidan foydalanish imkoniyatiga mos keladi [5]. Ikkinchidan, iqtisodiy darajada narxlarning shaffofligi va vositachilar sonining qisqarishi tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi hamda dam olish xizmatlarini kengroq aholi qatlami uchun arzonlashtirishi mumkin [6]. Uchinchidan, institutsional darajada platformadagi sharhlar, shikoyatlar va reyting tizimi iste’molchining huquqlarini himoya qilish uchun qo‘shimcha kanal yaratadi.

Biroq bu imkoniyatlar avtomatik ravishda yuzaga kelmaydi. Majmua qay darajada raqamlashgan bo‘lsa, turist huquqidan shu darajada foydalana oladi. Shu sababli muallif tomonidan dissertatsiya tadqiqoti doirasida turistik majmualarning to‘rt bosqichli raqamli yetuklik tasnifi ishlab chiqildi va u huquqlardan foydalanish mezonlari bilan qiyoslandi (1-jadval).

1-jadval.

Turistik majmualarning raqamli yetuklik darajalari va fuqarolarning huquqlardan foydalanish imkoniyati[1]

[1]Manba: muallif ishlanmasi.

Daraja	Majmuaning raqamli holati	Turist uchun imkoniyat	Huquqiy-ijtimoiy xavf
0 – Raqamsiz	Onlayn mavjudlik yo‘q; ma’lumot va bron faqat telefon yoki bevosita tashrif orqali	Majmua haqida bilish va solishtirish deyarli imkonsiz	Axborot jihatidan foydalanish imkoniyati cheklanadi; majmua bozordan chetda qoladi
1 – Axborot	Ijtimoiy tarmoq sahifasi yoki sayt; ma’lumot qisman va yangilanmaydigan	Asosiy ma’lumotni olish mumkin, ammo narx va bo‘sh joy noaniq	Narx shaffofligi past; noto‘g‘ri ma’lumot iste’molchi huquqini buzishi mumkin
2 – Tranzaksion	Onlayn bron va to‘lov; tashqi platformalar (OTA) orqali sotuv	Masofadan bron qilish, narxlarni solishtirish, sharh qoldirish	Raqamli ko‘nikmasi past yoki karta ishlatmaydigan guruhlar chetda qolishi mumkin
3 – Integratsiyalashgan	Ichki boshqaruv tizimi, sotuv kanallari va hududiy subyektlar bilan ma’lumot almashinuvi; tahlil asosida qaror	Bir oynada xizmatlar paketi (joylashuv, transport, ekskursiya), moslashuvchan va inklyuziv takliflar	Shaxsiy ma’lumotlar himoyasi va algoritmik kamsitish xavfi; boshqaruv qoidalari talab etiladi

1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, raqamli yetuklik oshgani sari huquqdan foydalanish imkoniyati kengayadi, ammo xavfning tabiati ham o‘zgaradi. 0- va 1-darajalarda asosiy muammo axborot yetishmasligi bo‘lsa, 2-darajada raqamli tafovut, 3-darajada esa shaxsiy ma’lumotlar va algoritmik qarorlar bilan bog‘liq xavflar birinchi o‘ringa chiqadi [8]. Demak, raqamlashtirishni huquqlarni ta’minlash vositasiga aylantirish uchun uni faqat texnologik loyiha sifatida emas, boshqaruv mexanizmi sifatida loyihalash zarur. Bu tasnif hozircha konseptual vosita bo‘lib, mezonlari Farg‘ona viloyati majmualarida o‘tkaziladigan so‘rovnoma orqali tekshirilishi rejalashtirilgan.

Ikkinchi natija TOE modelini turistik majmua xususiyatiga moslashtirish bilan bog‘liq. Turistning dam olish huquqi bitta mehmonxonada emas, balki joylashuv, ovqatlanish, transport va madaniy obyektlardan iborat zanjirda amalga oshadi. Agar zanjirning bir bo‘g‘ini raqamlashmagan bo‘lsa, turist yaxlit xizmatni olishda to‘siqqa duch keladi. Shu sababli an’anaviy uch o‘lchovga subyektlararo muvofiqlashuvni ifodalovchi to‘rtinchi o‘lchov qo‘shish taklif etiladi (2-jadval).

2-jadval. Turistik majmualar uchun kengaytirilgan TOE modeli va uning huquqiy-ijtimoiy mazmuni[2]

O‘lchov	Asosiy omillar	Huquqlarni ta’minlashdagi o‘rni	Boshqaruv choralari
Texnologik	Infratuzilma, internet sifati, tizimlar mosligi	Xizmatdan masofadan foydalanishning texnik sharti	Ochiq standartlar, mobil qurilmaga moslashgan interfeys
Tashkiliy	Rahbariyat yondashuvi, xodimlar raqamli kompetensiyasi, moliyaviy resurs	Xizmat sifatining barqarorligi va shikoyatlarga javob	Kadrlarni o‘qitish, raqamli jarayonlar reglamenti
Muhit	Qonunchilik, davlat dasturlari, raqobat, iste’molchi talabi	Davlat kafolatlarining majmua darajasiga yetib borishi	Rag‘batlantirish choralari, ma’lumotlar himoyasi talablari
Subyektlararo (muallif taklifi)	Majmua ichidagi va hududiy subyektlar o‘rtasida ma’lumot almashinuvi, umumiy qoidalar, daromad taqsimoti	Turist uchun yaxlit, uzilishsiz xizmat zanjiri; kichik subyektlarning bozordan chetda qolmasligi	Yagona koordinatsiya platformasi, ma’lumotlarga egalik qoidalari, umumiy KPI

Subyektlararo o‘lchovning ahamiyati shundaki, u raqamli tafovutni faqat turist tomonida emas, xizmat ko‘rsatuvchilar tomonida ham ko‘rinadigan qiladi. Kichik oilaviy mehmon uylari yoki hunarmandchilik ustaxonalari mustaqil ravishda 2–3-darajaga chiqa olmasligi mumkin. Agar ular umumiy platformaga ulanmasa, hududning madaniy salohiyati turistlar uchun “ko‘rinmas” bo‘lib qoladi. Bu esa madaniy hayotda ishtirok etish huquqining mavjudlik mezoniga

[2]Manba: muallif ishlanmasi.

bevosita ta’sir qiladi [5]. Dissertatsiya tadqiqotida bu muammoni hal qilish uchun turistik majmua subyektlarini yagona qoidalar asosida bog‘lovchi “Yagona raqamli koordinatsiya platformasi” konseptual modeli ishlab chiqilmoqda.

Uchinchi natija raqamlashtirishning inklyuzivlik shartlarini belgilash bilan bog‘liq. “Turizm to‘g‘risida”gi Qonunning 6-moddasida nogironligi bo‘lgan shaxslar va kam ta’minlangan qatlamlar uchun turizm sharoitlarini yaratish talab etiladi [3]. Raqamli platforma bu talabni bajarishga xizmat qilishi uchun quyidagi tamoyillarga amal qilish taklif etiladi: (1) ko‘p kanallilik, ya’ni onlayn xizmat bilan birga telefon va bevosita murojaat imkoniyatini saqlash; (2) foydalanish qulayligi, ya’ni ko‘rish yoki eshitishda cheklovi bo‘lgan foydalanuvchilarga moslashgan interfeys va majmuaning jismoniy sharoitlari haqida aniq ma’lumot; (3) til va madaniy moslashuvchanlik, ya’ni xizmatni o‘zbek, rus va ingliz tillarida taqdim etish; (4) narx shaffofligi va qo‘shimcha to‘lovlarning oldindan ko‘rsatilishi; (5) shaxsiy ma’lumotlarni minimal hajmda yig‘ish va ulardan foydalanish qoidalarining ochiqligi. Bu tamoyillar 21-sonli umumiy sharhdagi foydalanish imkoniyati, maqbullik va moslashuvchanlik mezonlarining raqamli muhitdagi ifodasi sifatida qaralishi mumkin [5].

Taklif etilgan yondashuvning cheklovlarini ham qayd etish lozim. Birinchidan, raqamli yetuklik darajasi va huquqlardan foydalanish o‘rtasidagi bog‘liqlik nazariy jihatdan asoslangan, lekin hali empirik o‘lchanmagan. Ikkinchidan, raqamli platformaning ijobiy ta’siri bozordagi raqobat va vositachi platformalarning komissiya siyosatiga bog‘liq: yirik xalqaro platformalar majmua daromadining sezilarli qismini olib, xizmat narxini oshirishi mumkin. Uchinchidan, raqamlashtirish an’anaviy xizmat ko‘rsatish shakllarini siqib chiqarsa, keksa yoshdagi va qishloq aholisi uchun foydalanish imkoniyati qisqarishi ehtimoli bor [8]. Bu cheklovlar kelgusida Farg‘ona viloyati majmualari va turistlari ishtirokidagi tadqiqot orqali tekshirilishi kerak.

Xulosa. Turistik majmualarni raqamli platformalar asosida boshqarish faqat iqtisodiy samaradorlik masalasi emas. U Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktda mustahkamlangan dam olish hamda madaniy hayotda ishtirok etish huquqlarini amalda ta’minlashning zamonaviy mexanizmiga aylanmoqda. Shu bilan birga, raqamlashtirish noto‘g‘ri tashkil etilsa, raqamli tafovut orqali yangi tengsizlik manbaiga aylanishi mumkin.

Maqolada uchta ilmiy-uslubiy natija taklif etildi: turistik majmualarning to‘rt bosqichli (0–3) raqamli yetuklik tasnifi huquqlardan foydalanish mezonlari bilan bog‘landi; TOE modeli turistik majmua xususiyatini aks ettiruvchi subyektlararo o‘lchov bilan kengaytirildi; raqamli platformaning inklyuzivligini ta’minlovchi besh tamoyil asoslandi. Bu natijalar turizm sohasidagi davlat dasturlarini ishlab chiqishda raqamlashtirishni huquqlarga yo‘naltirilgan yondashuv asosida rejalashtirish, majmualarning raqamli yetukligini baholash va hududiy koordinatsiya platformalarini loyihalashda foydalanilishi mumkin. Taklif etilgan tasnif va modelni Farg‘ona viloyati misolida empirik tekshirish tadqiqotning navbatdagi vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Universal Declaration of Human Rights. UN General Assembly Resolution 217 A (III). — Paris, 10 December 1948. — URL: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights

2. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. UN General Assembly Resolution 2200A (XXI). — New York, 16 December 1966. — URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights

3. O‘zbekiston Respublikasining “Turizm to‘g‘risida”gi Qonuni. 18.07.2019, O‘RQ-549-son. — URL: https://lex.uz/docs/4428097

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “«Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. 05.10.2020, PF-6079-son. — URL: https://lex.uz

5. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 21: Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1(a)). E/C.12/GC/21. — Geneva, 21 December 2009.

6. Buhalis D., Law R. Progress in Information Technology and Tourism Management: 20 Years On and 10 Years After the Internet — The State of eTourism Research // Tourism Management. — 2008. — Vol. 29, No. 4. — P. 609–623. — DOI: 10.1016/j.tourman.2008.01.005.

7. Tornatzky L. G., Fleischer M. The Processes of Technological Innovation. — Lexington, MA: Lexington Books, 1990. — 298 p.

8. van Dijk J. The Digital Divide. — Cambridge: Polity Press, 2020.